

Çine-Tepecik Prestij Eserlerinden Altın Halka İdol ve Tasvir Sanatındaki Anlamı*

The Golden Ring-Idol from the Prestige Artifacts of Çine-Tepecik and its Significance in the Art of Depiction

Sevinç GÜNEL**

DOI: 10.58488/collan.1672889

Keywords: Çine-Tepecik, Bronze Age, depiction art, ring-shaped idol, intercultural reflections

Abstract: In Western Anatolia, the Çine Stream (Marsyas), one of the main tributaries of the Büyük Menderes River (Meander), and its proximity to the Aegean Sea in the early periods make the location of the Çine Tepecik settlement understandable. Çine-Tepecik is a mound at the edge of the Çine Stream (Marsyas) that shows the earliest settlement of this region, cultural development, and interregional communication. The excavations shed light on the cultural history of the settlement process from the Chalcolithic period to the Late Bronze Age. A golden ring-shaped idol in the art of depiction of Çine-Tepecik has provided a new example of the ritual practices of societies. The ring-idol has a round body with a hole in the middle and a triangular head. This type of idols defines Chalcolithic and Early Bronze Age metalworking, the schematic representation of the human figure, and its role in ritual practices as well as in the art of jewelry. Distribution of ring-idols follows the routes formed by the sea and rivers in Anatolia, the Aegean and Southeast Europe. In this geographic region, the golden ring-idol of Tepecik is a prestige artifact that reflects cultural exchange, interaction and iconographic unity.

Anahtar Kelimeler: Çine-Tepecik, Tunç Çağı, tasvir sanatı, halka biçimli idol, kültürlerarası yansımalar

Özet: Batı Anadolu'da Büyük Menderes Nehri'nin (Meander) ana kollarından biri olan Çine Çayı (Marsyas) ve erken dönemlerde Ege Denizi'ne olan yakınlığı, Çine Tepecik yerleşmesinin konumunu anlaşılır kılmaktadır. Çine-Tepecik, Çine Çayı'nın kenarında, bu bölgenin en erken yerleşimini, kültürel gelişimini ve bölgelerarası iletişimi gösteren bir höyüktür. Kazılar, Kalkolitik dönemden Geç Tunç Çağı sonuna uzanan yerleşim sürecinin kültür tarihine ışık tutmaktadır. Çine-Tepecik tasvir sanatında halka biçimli altın bir idol, toplumların ritüel uygulamalarına yeni bir örneği kazandırmıştır. Halka idol, ortası delikli yuvarlak bir gövde ve üçgen bir baş yapısına sahiptir. Bu tip idoller, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı metal işçiliğini, insan figürünün şematik tasvirini ve takı sanatının yanı sıra ritüel uygulamalardaki rolünü tanımlamaktadır. Halka idoller, Anadolu, Ege ve Güneydoğu Avrupa'da deniz ve nehirlerin oluşturduğu rotaları takip eden bir dağılım göstermektedir. Bu coğrafi bölgede, Tepecik altın halka idoli, kültürel alışverişi, etkileşimi ve ikonografik birlikteliği yansıtan bir prestij eserdir.

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 09.04.2025 Kabul Tarihi: 11.11.2025

** Prof. Dr. Sevinç Günel, Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Beytepe / Ankara, Türkiye
sevincgunel@gmail.com; sgunel@hacettepe.edu.tr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9455-5135>

Giriş

Batı Anadolu'da Büyük Menderes Havzası, tarih öncesi ve tarihi dönemlerinde bölgelerarası iletişimi öne çıkaran gelişmiş bir kültür birikimini ortaya koymaktadır. Ege'nin jeomorfolojik sürecinde, denizin daha içerde olması, Büyük Menderes Nehri'nin güney kollarından Çine Çayı'nın konumunu da belirlemektedir. Çine Çayı'nın kıyı şeridinde olan yakınlığı ve bunun yanı sıra dağlık ve ovalık araziden oluşan topografyası, toplumların yaşam alanı olarak tercihinde uygun koşulları sağlamıştır (Fig. 1). Çine Çayı'nın uzandığı ovadaki konumuyla Tepecik, uzun bir yerleşim sürecini veren bir höyüktür. Kültürler arası iletişimde, Ege denizine erişim ve Orta Anadolu'ya geçit veren doğal yollar, öne çıkan faktörlerin başında gelmektedir. Höyük, Kalkolitik dönemden Tunç Çağları sonuna uzanan yerleşim sürecinde toplumların sosyo-kültürel yaşamını, ekonomisini ve zanaatkarların becerilerini ortaya koyan gelişmiş bir sanat anlayışını yansıtmaktadır (Günel 2010a; Günel 2015; Günel 2016; Günel 2018a; Günel 2018b; Günel 2020a; Günel 2025). Kültürel ve ticarete dayalı iletişimi güçlendiren veriler arasında seramik geleneği, taş aletler, metal eşyalar, kült eşyaları ve takı gibi farklı kullanımlara ait tasvir sanatı yer alır. Ege kronolojisinde Geç Neolitik kültürle paralel olan Kalkolitik dönemden itibaren toplumların sosyal yaşamını, inançlarını ve ritüel uygulamalarını anlamlandıran eserler arasında idoller/figürinler ve modellerin oluşturduğu kült eşyaları görülmektedir (Günel 2015: 213, res. 16.1-2; Günel 2010b: 466, res. 7-8; Günel 2011: 8-17, abb. 3-5; Günel 2020b: 164-167, res. 2-7). Tepecik'te yaşayan toplumların sanat anlayışını ve zanaatkarların bakış açısını da yansıtan bu eserler, MÖ 3. binyıl ve MÖ 2. binyılda tasvir ve ikonografik tanımlarıyla inanç

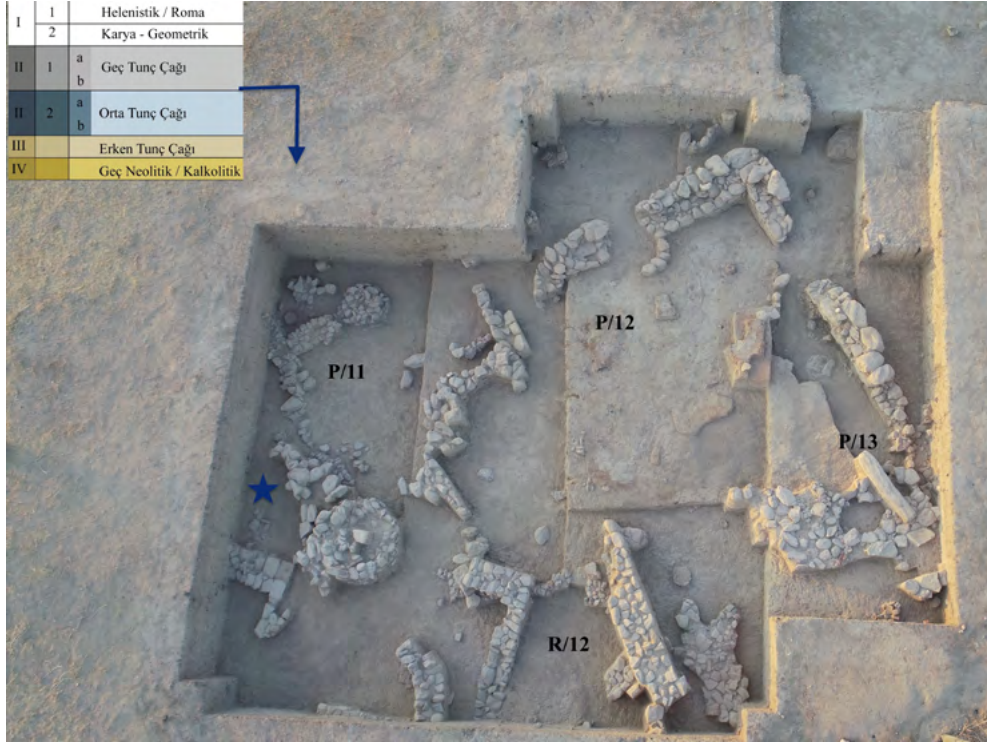

Figür 1. Çine Çayı ve Çine-Tepecik'in konumu

kültüründe önemini yitirmeden süreklilik göstermiş ve bu tarihsel süreçte ritüel uygulamalara ışık tutan sembolik anlamları üstlenmiştir. Bu bağlamda Tepecik kazılarında altın halka biçimli bir idolün keşfi, toplum ve inançlarına yönelik simgesel kavrama yeni bir örneği kazandırmıştır (Fig. 2-4).

Altın İdol; Tasvir Sanatındaki Yeri ve Anlamı

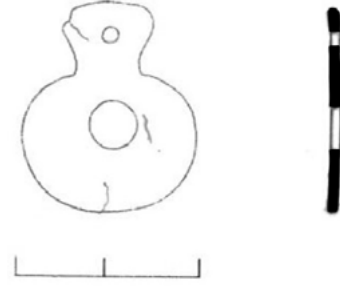
Önasya'da ve Ege dünyasında tarih öncesi dönemlerden itibaren pişmiş toprak, kemik ve taş/mermer idoller, şematik ve anatomik detayların işlendiği tipleriyle, kültürler arası ikonografiyi ve etkileşimi öne çıkaran eserlerdir. Bu tipolojik ayırmada, baş ve gövdenin stilize işlendiği şematik idoller ile anatomik detayların vurgulandığı insan figürleri, farklı malzeme ve teknik uygulamalarıyla toplumların sosyal yaşamına ışık tutmasının yanı sıra dini inançlarının sembollerle anlamlandırıldığı önemli bir materyal kültürdür (Bilgi 2012; Mina 2013; Caubet 2018). Öte yandan metalürjinin toplumların sosyal yaşamına girmesiyle birlikte, metal işçiliğinin tasvir sanatında yerini alması idol/figürin gibi değerli eserlerin üretilmesine olanak sağlamıştır. Batı Anadolu ve Ege coğrafyasında idollerin, pişmiş toprak örneklerinde baş yapısı ve sadece burun detayının verildiği yüz işleniş gibi özelliklerin bölgesel farklılıklarıyla birlikte, Kilia tipi mermer figürinlerinde ve Kiklad mermer figürinlerde takip edilmesi, ikonografik anlamda benzer bir ifade tarzını ve geleneğini ortaya koyar (Günel 2018a: 545, fig. 55.9; Günel 2019a: 191-193, fig. 4-5; Günel 2019b: 151-153, res. 1-7). Anadolu, Ege ve Doğu Akdeniz'i kapsayan geniş coğrafyada ise, şematik idollerde baş-boyun bir arada ve gövde olmak üzere son derece stilize işlenmiş tasvir anlayışı ortak öğelerdir. Bu tasvir anlayışı, bölgelerarası kültürel etkileşimleri de barındırmaktadır (Bilgi 2012; Caubet 2018). Bu etkileşimin takip edildiği Anadolu, Ege ve Balkanlar'a uzanan bölgede, toplumların manevi dünyaları ile ritüel uygulamaları arasındaki bağlantıya ışık tutan şematik idoller, malzeme-teknik ve sanat anlayışındaki değişimleri öne çıkaran kronolojik bir gelişimi de gösterir. İdollerin tasvir biçimleri ve dönemlere göre gelişimleri, bölgelerarası kronolojinin oturtulmasında da rol oynamaktadır. Bu kapsamda ele alınabilecek altından ya da gümüş ve kurşundan işlenmiş metal halka idoller, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'ndaki dönemsel süreçleri, tipolojik ayrımları ve kökeni tartışma konusu olan eserlerdir. Çine-Tepecik altın halka idolü, bölge arkeolojisine yeni bir eseri kazandırmanın yanı sıra bu tip metal idollerin yayılım alanına ve kronolojik gelişimine yeni bir bakış açısını getirmektedir. Altın idol, baş ve boyun kısmı belirgin bir üçgen yapmakta gövde ise, yuvarlak bir form oluşturmaktadır. (Kat.1; Fig. 3-4) Gövde ortasında 0.46 cm bir delik, üçgen forma sahip baş kısmında ise, 0.11 cm çapında daha ufak bir delik görülmektedir. Eserin kalınlığı ise, 0.03 cm olarak belirlenmiştir. Altın idol, MÖ 2. binyıl Geç Tunç Çağı, II 1 kültür tabakasının erken evresinde ele geçmiştir. İdolün ele geçtiği kültür tabakası, Geç Tunç Çağı erken evrelerinin seramik buluntularını vermektedir. Özellikle kâse ve fincanlar, malzeme-teknik ve form açısından dönemin seramik

Figür 2. Altın halka idolün buluntu durumu

geleneginin özelliklerini barındırmaktadır. Ayrıca yumrular halinde ele geçen Giali obsidiyenleri de II 1 kültür tabakasının erken evrelerinin buluntuları arasında olup kronolojik birlikteliği yansıtır (Fig. 2).

Çine-Tepecik'te yaşayan toplumların tasvir sanatına verdiği ayrıcalığı ve zanaatkarların her dönem aktif yürüttüğü anlaşılan iş kolunu, zengin bir buluntu grubuyla anlamak mümkündür. Höyüğün yerleşim sürecinde, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı kültür tabakalarında önemini yitirmeden güncelliğini koruyan idoller, toplum ve ritüel uygulamaları arasındaki bağı anlaşılır kılmaktadır (Günel 2008: 252-256, şek. 1-5; Günel 2014: 91-93, pl. 6-10; Günel 2018a: 545-546, fig. 55: 9-10; Günel 2019b: 150-153, res. 1-7, çiz. 1-4). Bu eğilim tasvir anlayışındaki değişimlerle önemini yitirmeden MÖ 2. binyıl, Orta ve Geç Tunç Çağı kültür tabakalarında, boğa idolleriyle yüceltilmiş pişmiş toprak model ve boynuz modelleri gibi kült eşyalarıyla süreklilik göstermiştir. Kült eşyalarını ayrıcalıklı kılan Ege, Anadolu ve Doğu Akdeniz coğrafyasında boğa kültüyle bağlantılı ikonografik benzerliği yansıtmaktadır (Günel 2011: 10-11, abb. 3-5; Günel 2020b: 164-166, fig. 3). Tepecik sosyal yaşamının öncelikleri arasında yer alan ve kültürel düzeyine de ışık tutan tasvir sanatı, altın halka idol eseriyle güncellenmiştir. Arkeoloji literatüründe halka idol (*ring-idol*) ya da halka biçimli idol (*ring-shaped idol*) olarak tanımlanan eserler, malzeme-teknik işlenişleri, boyutları ve biçimleriyle idol ve pandantif olarak, süs eşyası kapsamındaki örnekleri vermektedir (Rudolph 1978; Zimmermann 2007; Martin 2023; Laffineur 2008). Halka idoller, şematik

Figür 3. *Altın halka idol*Figür 4. *Altın halka idol, çizim*

kadın tasvirinin ifade edildiği ana tanrıça kültüyle de anlamlandırılmakta ve hatta doğurganlıkla ilişkilendirilerek, hamile kadınların şematize ifade biçimini yansıtan sembolik bir rol de verilmektedir (Martin 2021: 76-77; Martin 2023: 14). Halka idollerde, yuvarlak bir gövde ve üçgen şeklinde işlenen baş/boyun kısmı, genel anlamda şematik idollerden tanınan karakteristik detaylardır. Öte yandan idol üzerinde yer alan delikler ya da yuvarlak kabartma bezekler takı sanatında kolye ya da pandandif olarak kullanım gördüğüne işaret etmektedir (Angeli 1967: 495; Slavchev 2010: 192; Leusch *et al* 2015, 364, fig. 12). Halka idol tanımıyla değerlendirilen eserler, pişmiş toprak, taş ve metal olmak üzere çeşitlilik gösteren malzemeden işlenmiştir. Ancak idollerin üretimiyle ilgili öne çıkan ve tercih edilen ham madde metaldir. Metal idollerin üretiminde zanaatkarlar, taştan çekiç, bakır keski ve çakmaktaşı bıçak kullanarak dövme, kesme ve delme gibi işlemleri uygulamış olmalıdır (Martin 2021: 77, fig. 6-18). Halka idollere ait araştırma tarihçesinin ana başlıklarında eserlerin görüldüğü coğrafi bölgeler, üretildiği malzeme, kronolojik gelişim ve kökeniyle ilgili yorum ve tartışmalar öne çıkmaktadır. Bu idollerin yanı sıra halka idol benzeri tasvirlerin süsleme geleneğinde popüler ya da bir moda anlayışına yönelik yansımaları, seramik sanatında görülmektedir. Yunanistan'ın kuzeyinde Teselya bölgesinde Neolitik kültüre tarihlenen Sesklo ve Dimini yerleşmelerinde, boya bezeli Klasik Dimini stili kaplarda, ana motif olarak uygulanmıştır (Otto 1985; Skafida 2008: 520-521, fig. 7-9; Demakopoulou 1998: 68, no. 75-76; Bonga 2013: 37, 57, 208, fig. 16:4). Teselya bölgesinin yanı sıra güneyde Argolis bölgesinde Franchthi mağarası, seramik sanatında motif olarak işlendiği diğer buluntu yeridir. Öte yandan halka idolün Kiklad adalarından, Andros adasında Strofilas'da, kaya üzerine işlenmiş olması farklı bir uygulamayı göstermiştir (Maxwell *et al* 2018: 162). Halka idolün kaya üzerinde tekne tasvirleriyle bir arada işlenmiş olması, yaşamını denizle iç içe sürdüren ve denizin tüm olanaklarını kullanan ada toplumunun manevi anlam yüklediği, koruyuculuğuna inandığı, ritüel bir karşılığı olmalıdır.

Halka idol ya da pandandif olarak tanımlanan idollerin coğrafi bölgelere göre dağılımında, Avrupa'nın doğu ve güneydoğusunda yoğunlaşan eserlerin varlığı öncelikli referans olarak gösterilmesinde rol oynamıştır. Halka idol olarak tanımlanan eserleri karakterize eden halka biçiminde, ortası delikli gövde ve üçgen bir baş eklentisidir (Müller-Karpe

1974; Zimmermann 2007: 26, fig. 2: 5-6, 8-10). Bu eserlerde gövdede delik çapının farklı boyutlarda olması, üçgen baş eklenti üzerinde ufak deliklerin bulunması ve bazılarında ise olası göğüs detayının işlendiği kabartma çıkıntılar ya da üzeri nokta bezekler farklılıkları ortaya koymaktadır (Müller-Karpe 1974). Öte yandan belirgin bir halka şeklinde delikten oluşan gövde ve üçgen bir baş eklentisine sahip eserler ise, halka idollerin diğer bir grubudur (Müller-Karpe 1974; Zimmermann 2007: 26, fig. 2: 1-4, 7). Delik çaplarına göre farklı gövde formlarını oluşturan halka idollerin baş işlenişinde üst kenarın hafif yuvarlatılmış olması, üçgen baş yapısına daha çok yelpaze görünümünü vermiştir. Eserlerin halka idol ya da pendentif olarak adlandırılmalarında ise, boyutları, üzerinde asılma işlevi gören delikler, mezarlarda iskeletlerle ilişkili buluntu durumları ve altın ve gümüş gibi değerli metalden üretilmesi gibi özellikler rol oynamaktadır. Bu ayrımlar ışığında, tasvir sanatında şematik idol kavramını taşıyan eserler ile takı sanatına yönelik süs eşyası ya da koruma amaçlı, amulet tarzı eşyalar, her ne kadar kullanımlarına yönelik anlam kargaşasına neden olsa da insan figürünün ifade edildiği özel eşyalardır.

Halka idollerin yayılım alanları ve buluntu durumları geniş bir coğrafyada, belli kültür bölgelerini öne çıkarmıştır (Fig. 5). Doğu-Güneydoğu Avrupa'da, Slovakya'nın doğusunda, Tiszapolgár kültürüne verilen Sobrance-Tibava mezarlığında, Macaristan'da Jászladány ve Magyartés mezarlarından ve Bulgaristan'da Varna'da mezarlardan ele geçen altın halka idoller, mezar eşyası olarak ölü gömme geleneğinde toplumların sosyal statüsüne, yaşam standartlarına ışık tutmakta ve aynı zamanda işlevsel tanımıyla ilgili de ip uçlarını oluşturmaktadır (Makkay 1976: 251-253; Ivanov, Avramova 2000: 38, 41, 51). Bulgaristan'ın güneyinde Yunatsite yerleşmesinde ise, kısmen korunmuş altın halka idol, Kalkolitik dönemin son evresine tarihlenen buluntular arasında ele geçmiştir (Boyadzhiev *et al* 2023: 205, fig. 65: 4). Macaristan'da Tiszalúc-Sarkad'da mezardan gümüş bir halka pendentif, ikiz halka idol tipiyle farklı bir tasvir anlayışını temsil etmektedir (Marran 2021: 201, fig. 3: 1-2). Eser, yan yana birleşik olmak üzere ortası ufak delikleri olan yuvarlak gövdeleri ve belirgin üçgen baş işlenişleriyle dikkati çeker. Eserin kenarları nokta bezekli ve tepe kısmında asılmaya yarayan delikler yer alır. Macaristan'ın güneydoğu sınırında Romanya'da Targu Mureş'te altın halka idol bilinmektedir (Angeli 1967: abb. 1:6; Mehofer 2014: 471, fig. 6: 14). Yayılım alanının güney yönünde takip edildiğinde, Makedonya'da Aravissos Gianitsa'dan altından iki halka idol ise, buluntu konteksi belli olmayan eserlerdir (Skafida 2008: 520). Güneydoğu Avrupa'nın kültürel ve kronolojik gelişiminde mezarlar, 'Karanovo-Gumelnița-Kodzadermen VI kültürünün erken evrelerine, yaklaşık MÖ 4500/4100-3900/3500 arasına tarihlenmektedir (Lichardus 1991; Todorova 1999: 245-246; Lichter 2008: 181). Bu kronolojik ayrımlara göre, metal idoller/pandantifler, Tiszapolgár/Varna kültürleri ile Bodrogkeresztúr horizonu arasında yaklaşık MÖ 4500-3500 yıllarını kapsayan zaman aralığında değerlendirilmektedir (Zimmermann 2007: 26). Bu coğrafyada, özellikle Varna I mezarlarına ait zengin takı eşyaları, Kalkolitik dönem toplumlarının metalürji alanındaki teknolojiye dayalı ince altın işçiliğini ve sosyal statüyü öne çıkarmıştır (Pernicka 2014: 454). Mezarlarda altın eserlerle bir arada bulunan halka

idoller, takı sanatının zenginliğini ve dönemin sosyo-kültürel düzeyine işaret etmektedir (Leusch *et al* 2015: 353, fig. 2). Doğu-Güneydoğu Avrupa'nın belli bölgelerinde dağılım gösteren ve genel olarak Kalkolitik kültüre verilen altın halka idollerin kendi içinde tipolojik ayrımları ve bezeme teknikleri, metal işçiliğinde zanaatkarlara özgü düşüncelerinin ve bakış açılarının bir yansıması olmalıdır (Angeli 1967: 495, abb. 1; Müller-Karpe 1974; Leusch *et al* 2015: 356, fig. 4, 12). Güneydoğu Avrupa'dan bilinen eserlerin buluntu durumu, malzeme-teknik özellikleri ve analiz çalışmaları, yaklaşık MÖ 4500-3500/3300 zaman aralığına tarihlenen 'Kodjadermen-Gumelnița-Karanova VI' ve 'Tiszapolgár/Bodrogkeresztúr' kültürleriyle ilişkilendirilir (Georgieva 2018: 103-104; Lichter 2008: 181; Zimmermann 2007: 26; Leusch *et al* 2015: 353, fig. 1; Martin 2023, 14-15).

Halka idollerin yayılımında yer alan diğer bölge, Ege coğrafyasıdır (Fig. 5). Yunanistan'ın kuzeyinde Teselya bölgesinde, Neolitik yerleşmeler arasında Pefkakia Magula'da Rachmani dönemine ait pişmiş topraktan idol, Sesklo'dan ve Theopetra mağarasından altın örnekler, Dimini'de, Kastoria'da Dispilio'da, Pieria'da Makriyalos'dan taş halka idoller, Velestino ovasında ise, Platomagoules'dan altın halka idol bilinmektedir. Güneyde Attika bölgesinde ise, Kitsos mağarasında taş idol görülmekte ve benzer geleneğin yayılımı Andros adasında Strofilas Neolitik yerleşmesinde kaya üzerine uygulanmasıyla takip edilmektedir (Kyparissi-Apostolika, 2005: 134-135, fig. 1; Skafida 2008: 520, fig. 4-6, 12; Kyparissi-Apostolika 2008: 301, fig. 2; Maxwell *et al* 2018: 162-163; Martin 2021: 76-78, fig. 3; Aulsebrook 2023: 111-112, fig. 5.1). Sesklo ve Dimini halka idolleri, Geç Neolitik kültüre, MÖ 5300-4500 tarihlerine verilmiştir (Martin 2021: 77). Peloponnes'in güneyinde mezar olarak kullanım gören Alepotrypa mağarasında gümüş halka idoller, Attika yakınında Salamis adasında Peristeria yakınında ise, Euripides mağarasından gümüş idol, Geç Neolitik kültüre verilen eserler arasındadır (Demakopoulou 1998: 64-65, fig. 62-63; Kyparissi-Apostolika 2005: 135; Papathanassopoulos 2011: 216; Maran 2021: 200-201, fig. 1: 5,9). Peloponnes - Alepotrypa mağarasında gümüş halka pendentif ve bir arada bulunan gümüş bilezik ve boncuklardan oluşan takılar, Neolitik sonu/Kalkolitik dönemin mezar eşyalarıdır (Maran 2021: 204-206). Ege'de Kiklad adalarından Mykonos adasında Ftelia yerleşmesinde bakırdan halka bir idol, ortası delikli gövde ve yelpaze görünümünde, delikli baş kısmından oluşan tipi temsil etmektedir (Maxwell *et al* 2018: 162, 166, tab. 2, fig. 2, 3). Girit adasında Amnisos yakınında ise, Eileithia mağarasında, Erken Minos I-II dönemine verilen gümüş bir idol, Doğu Ege'de Lemnos adasında, Poliochni'de 'rosso' evresinden bakır ve gümüş halka idoller (Bernabò-Brea 1964: 663, lev. 170:3, 177: 25, 28; Maxwell *et al* 2018: 163; Maran 2021: 200, fig. 1: 8) ve Samos adasında Kastro Tigani III/IV(?) evresinden pişmiş toprak bir idol (Felsch 1988: 116, 221, pl. 47:8, cat. V. 16), Ege denizindeki yayılımı ve kronolojiye ışık tutan eserlerdir. Söz konusu buluntu yerlerinden Amnisos gümüş halka idoli, ortasında ufak deliği olan yuvarlak gövde ve geniş bir baş kısmıyla Yunanistan örneklerinden farklılık gösterir. Hafif yuvarlatılmış tepe kısmının alt hizasında asılmaya yarayan delik iki yanda nokta görünümüne kabartmalar ve gövdede yine orta deliğin iki yanında benzer kabartmalar uygulanmıştır. Amnisos'dan Eileithia

mağarasında gömüler Kalkolitik ve Erken Minos buluntularından oluşmakta, özellikle kaplar Erken Minos dönemine tarihlendirilmektedir (Maran 2021: 200, 203-204, fig. 1: 8). Poliochni metal halka idoller arasında bakır ve gümüşten işlenmiş eserler ise, ortası delik gövde formuna sahip olup, belirgin bir boyun ve yelpaze görünümünde baş şeklini anımsatmaktadır (Demakopoulou 1998: 64; Kyparissi-Apostolika 2005: 135). Halka idollerin yaklaşık MÖ 4500-3700 tarihlerinde sayıca artması, metalin yaygın kullanımıyla ve aynı zamanda takı sanatında kullanılmasıyla açıklanmaktadır (Martin 2021: 77). Yunanistan'da halka idollerin bölgesel dağılımında öne çıkarılan diğer bir ayrıntı, kuzeyde altın idol güneyde ise, gümüş idol üretiminin tercih edilmesidir (Maxwell *et al* 2018, 163; Mehofer 2014: 471).

Halka idollerin coğrafi bölgelere göre dağılımında Anadolu, metal endüstrisi ve tasvir sanatındaki uygulamalarıyla benzer bir ikonografik geleneği yerel ve bölgelerarası etkileşimi barındıran eserleriyle ışık tutmaktadır (Fig. 5). Orta Karadeniz bölgesinde İkiztepe yerleşmesinde, Erken Tunç Çağı II dönemine verilen yapı evresinden altın halka idol ile Erken Tunç Çağı III dönemine ait mezardan ele geçen kurşundan halka idoller farklı metal üretiminin varlığını göstermektedir. Erken Tunç Çağı II yerleşmesine verilen altın idol, halka şeklinde gövdesi ve eksik olan başla birleşme yerinde iki deliği olan bir eserdir. Erken Tunç Çağı III dönemine verilen kurşun idol ise, altın idol gibi halka görünümünde şekillendirilmiş gövdesi, ortası delikli olan bir boyun kısmı ve yelpaze görünümündeki baş kısmından oluşur. Baş ve gövde nokta şeklinde bezek, süsleme vurgusunu ve işçiliği yansıtmaktadır. Sadece halka gövdesi korunmuş yuvarlak kabartma bezekli kurşun bir idol, mezar eşyası olup, halka idol tipine aittir (Bilgi 1984: 70, 95, fig. 18: 265-267; Bilgi 2008: 109, fig. 12; Bilgi 2012: 170, no. 399-400). Altın ve kurşundan işlenmiş halka idoller, İkiztepe'nin, Balkan ve Ege dünyasıyla olan ticari bağlantılarıyla ilişkilendirilmiştir. Özellikle Güneydoğu Avrupa stili idollerle olan yakınlığı ve bezeme tekniği, kültürler arası iletişime ışık tutan ipuçlarıdır (Bilgi 2008: 109). Halka idollere yönelik teknik ve stil açısından karşılaştırmalar, benzer geleneği Orta/Geç Kalkolitik döneme uzatmaktadır (Zimmermann 2007: 30). Karadeniz kıyı şeridinden içerde Göller ve Kalınkaya, kıyı şeridinin doğusunda ise, Trabzon eserleri bölgedeki yayılım alanını belirlemektedir. Bu dağılım alanında yer alan Oymağaç yakınında Göller Erken Tunç Çağı mezarlık alanından gümüş bir idol, belirgin bir halka oluşturan gövde ve yelpaze görünümlü baş işlenişleriyle İkiztepe eserinin bir benzeridir. Bu eser, aynı zamanda Güneydoğu Avrupa'nın Bodrogkeresztúr geleneğini de yansıtmaktadır. Eserde baş ve gövdeyi çevreleyen deliklerin oluşturduğu bir süsleme görülmektedir (Bilgi 2012: 272, no. 777; Zimmermann 2007: 28). Göller mezarlığından diğer bir idol, halka gövdeli, yelpaze görünümlü baş işlenişine sahiptir. Başın tepe kısmında nokta bezekler uygulanmış olup, baş kısmındaki çift delik ise, olası gözleri ifade etmiştir (Bilgi 2012: 272, no. 778). Karşılaştırmalı eserler arasında benzer tasvir anlayışını yansıtan Alaca Höyük'ten bronz idol ve altın ikiz idolleri vermek mümkündür (Bilgi 2012: 272-273, fig. 780, 782). Benzer eserler, Orta Karadeniz bölgesinde Amasya-Merzifon'dan gümüş bir halka idol ve Orta Anadolu'da Çorum-Kalınkaya'da Erken Tunç Çağı-Kalkolitik

Figür 5. *Halka idollerin coğrafi dağılım alanı*

dönem mezarlık alanından altın halka idoldür (Keskin 2008: 90, res. 9-10; Zimmermann 2007: 28-29). Halka idol repertuvarına verilen diğer bir gümüş halka idol ise, Haluk Perk koleksiyonuna aittir (Bilgi 2012: 272, no: 777). İdollerin özellikle baş kısmının yelpaze görünümlü işlenişi, Varna I mezar eşyalarından bilinen altın halka idolleri anımsatır (Leusch *et al* 2015: 367, fig. 15a). Öte yandan Trabzon altın halka idolleri, farklı boyutlarda olmak üzere, halka biçimli gövdeye sahip ve yelpaze görünümünde baş işlenişiyle halka idol geleneğinin Karadeniz'in doğu kıyı bölgesine uzanan yayılım alanına işaret etmiştir (Zimmermann 2007: 28, fig. 3: 4-6).

Batı Anadolu coğrafyasında ise, kuzeyde Troya, İzmir bölgesinde Bakla Tepe ve Ege Gübre, güney yönünde Aphrodisias dağılım alanının Büyük Menderes Havzasına değin uzandığını göstermiştir (Mehofer 2014: 471-472, fig. 6). Bu eserlerden Toya II yerleşmesine ait taş idol, ortası delikli gövdeye sahip, baş ve boyun kısmı belirgin bir uzantı yapması açısından halka idol tipini anımsatan bir örneği temsil eder (Schliemann 1885: 559-560, no. 710). İzmir bölgesinde Menderes ovasında Bakla Tepe'de mezar buluntuları arasında yer alan idoller, metal halka idollere ait altın ve kurşun eserleri vermektedir (Keskin 2008: 87, fig. 1-3; Keskin 2011a: 148, kat. no. 163-165). Erken Tunç Çağı I dönemine ait mezarlarda ele geçen kurşun halka idoller, ortası delik halka biçimli gövde ve tepe kısmı arkaya kıvrılarak delik oluşturulmuş üçgen baş işlenişine sahiptir (Keskin 2011b: 198, çiz. 1:1-2). Mezarda iskeletin boyun ve göğüs hizasındaki buluntu durumları, takı sanatına ait

kolye / pendentif olarak kullanım gördüğüne işaret eder. Bakla Tepe Erken Tunç Çağı II/III dönemi mezarlık alanından pithos mezarda takı eşyaları arasında yer alan altın halka idol ise, ortasında çapı oldukça büyük deliğe sahip bir gövde ile yelpaze/üçgen görünümlü baş kısmından oluşur (Erkanal 2008: 167, fig. 6; Keskin 2011b: 198, çiz. 1: 3). Bu buluntu grubundan Erken Tunç Çağı II dönemi son evresine ait altın halka idol, baş işlenişindeki detaylarıyla Poliochni, Sardis ve Karadeniz bölgesinde Trabzon halka idolleriyle benzerliğe dikkat çekmektedir (Keskin 2011a: 148, kat. no. 165). İzmir bölgesinde Ege Gübre'de altın ve gümüş halka idoller, ortası delik halka gövde ve üçgen görünümüne yakın belirgin bir baş ve boyun kısmından oluşan tipleriyle Kalkolitik dönem sonuna tarihlendirilmiştir (Keskin 2011b: 199, çiz. 1: 7; Keskin 2019: 235; Maxwell *et al* 2018: 163). Batı Anadolu'da güney yönünde Menderes havzasında ise, Aphrodisias'ın erken yerleşmesi Pekmez Höyükte, Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen kurşun halka idol, baş kısmı eksik olmasına karşın yuvarlak gövde formuyla, bu tip idol grubunda ele alınmaktadır (Joukowsky 1986: 288, fig. 274, fig. 400, fig. 402). Öte yandan İçbatı'da Sardis'de, Erken Tunç Çağı mezar buluntusu olarak tanımlanan altın bir pendentif, ortası delikli yuvarlak gövde ve 'T' biçimindeki baş işlenişile halka idoller arasında değerlendirilmiştir (Waldbaum 1983: 151, pl. 58, 998).

Tasvir sanatında metal üretimi, tipolojik tanımı ve belli bir sosyal statüye dayalı üretimi ortaya koyan metal halka idollere yeni bir eser kazandıran Çine-Tepecik altın idoli, kültürler arası birlikteliği gündeme taşımakta ve coğrafi dağılımda yerini almaktadır. İdol, ortası deliği olan yuvarlak gövde ve daha çok yelpaze görünümlü baş kısmında oluşan tipleri temsil etmektedir (Fig. 3-4). Tepecik altın idolünü, Güneydoğu Avrupa'da Bulgaristan-Varna I (Leusch *et al.* 2015, fig. 4), Makedonya-Aravissos (Martin 2023, fig. 1) ve Romanya-Targu Mureş (Angeli 1967, abb. 1:6) altın idolleriyle karşılaştırmak mümkündür. Yunanistan'da halka idoller arasında, Teselya-Theopetra mağarasında altın idol (Aulsebrook 2023: fig. 5.1), güney yönünde Peloponnes-Alepotrypa mağarasında gümüş idol (Maran 2021, fig. 1:5), Attika kıyı şeridinde Salamis adasında ise, Euripides mağarasından gümüş idol (Maran 2021: fig. 1: 9) benzerlik kurulan altın ve gümüş eserlerdir. Kiklad adalarından Mykonos adasında Fteli'de bakır bir idol karşılaştırılabilen diğer bir eserdir (Maxwell *et al.* 2018: fig. 2:15). Anadolu'da metal halka idoller arasında, Karadeniz'in doğusundan Trabzon altın idol (Rudolph 1978: fig. 8) ve Batı Anadolu'da Ege Gübre altın idoli (Keskin 2011: çiz. 1: 7) tipolojik anlamda yakınlık kurulabilecek eserlerdir. Tepecik halka idoli boyutları, form ve deliklerin uygulanış biçimi açısından en yakın paraleli Peloponnese-Alepotrypa mağarasından bilinen gümüş halka idoldür (Maran 2021: 200, 202, fig. 1: 5). Tepecik altın halka idoli baş kısmındaki yelpaze görünüm, Güneydoğu Avrupa, Ege ve Karadeniz coğrafyasında yaygın görülen bir işleniş yansıtmaktadır. Öte yandan Tepecik altın idolünün benzerleri daha çok mezar eşyası ya da mağara buluntuları olarak dikkati çekmekte ve aynı zamanda altın yoğunlukta olmak üzere gümüş halka idollerin de yer aldığı görülmektedir. Söz konusu bu eserlerin kronolojik gelişimleri ise, Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na uzanan bir süreci vermiştir.

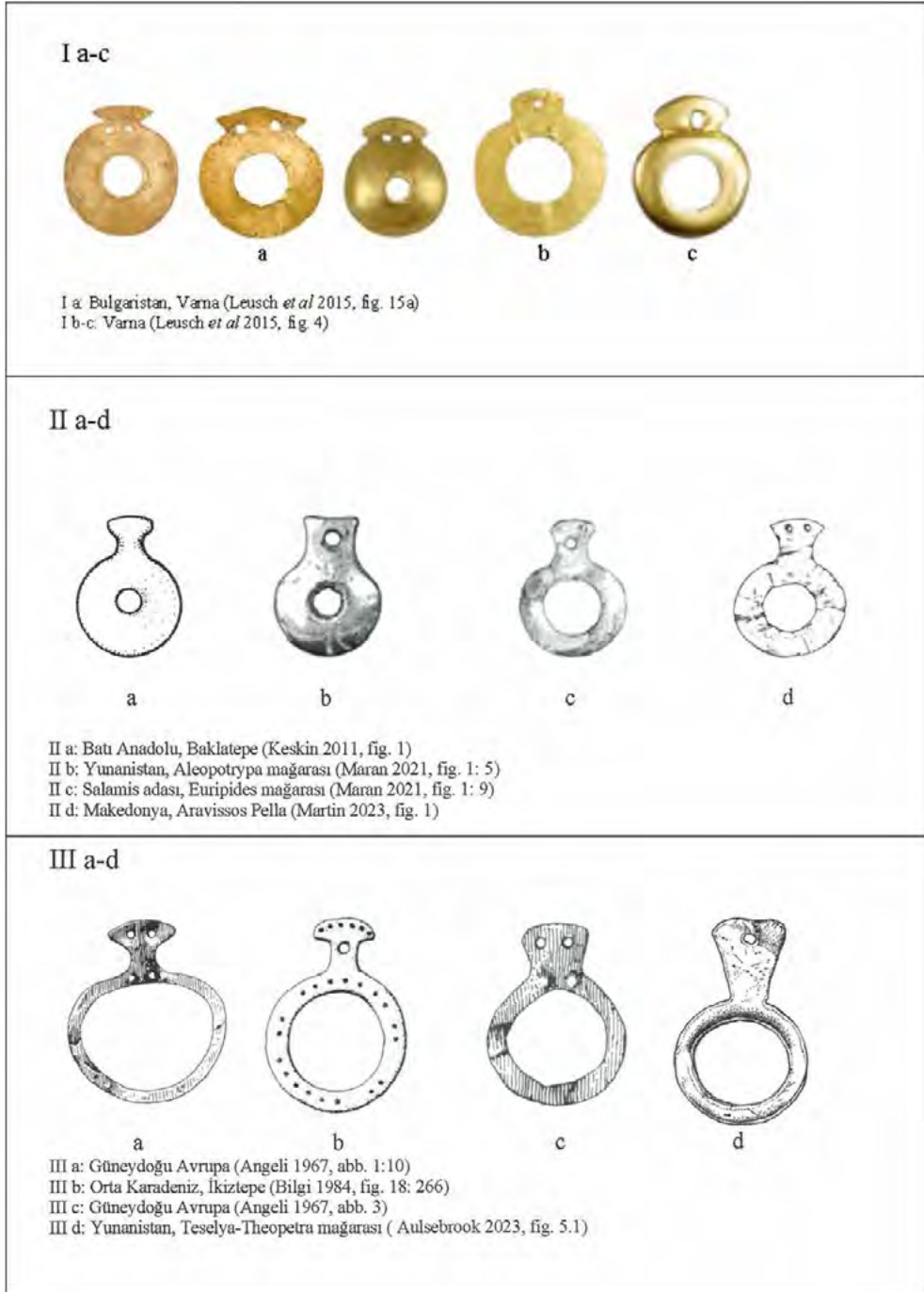
Değerlendirme ve Sonuç

Doğu-Güneydoğu Avrupa, Ege ve Anadolu'ya uzanan farklı kültür bölgelerine ait halka idoller, metalürjinin gelişimiyle birlikte metal kullanımının tercih edildiği tasvirli eserlerdir. İdollerde altın ve gümüş gibi değerli metal işçiliğinin öne çıkması, prestij/özel eşya olarak tanımında ve toplumların sosyal statüsünde de belirleyici olmuştur. Halka idollerde gövde ve baş işleniş karakteristlik ortak özellikleri vermektedir. Ancak gövde ve baş işlenişlerine yönelik detaylar, kendi içinde tipolojik ayrımları ortaya koymaktadır (Fig. 6).¹ Buna göre, ilki ortası delik yuvarlak gövdeli ve oldukça basık/kısa bir üçgen yapan baş yapısıyla karakterize edilen eserlerdir. Baş yapısının tepe kısmı, yuvarlatılmış bir kenar oluşturur ve baş ile gövdenin birleştiği hizada delikler yer alır (Fig. 6: I a-c). Benzer gövdeye sahip olan diğer tip, belirgin üçgen baş ve kısa bir boyun kısmının işlendiği eserlerdir. İlk tipe giren eserlerden ayıran özelliği boyun kısmıdır. Bu tipe giren idollerin baş işleniş, yelpaze görünümünü anımsatmakta ve tek ya da çift delikli örnekleri bilinmektedir (Fig. 6: II a-d). Halka idoller arasında belirgin bir halka oluşturan gövde işlenişleriyle diğer tiplerden farklılık gösteren eserler ise, kısa bir boyun ve yine yelpaze görünümlü baş işlenişleriyle yerini almaktadır. Diğer idol tiplerinde olduğu gibi, baş ya da gövdede asılma işlevine yönelik deliklerin olduğu ya da yuvarlak kabartma bezemenin uygulandığı süsleme görülmektedir (Fig. 6: III a-d). Bu tipolojik ayırmada Çine-Tepecik altın idolü, II a-d tipleri arasında değerlendirilebilecek gövde ve baş işlenişini yansıtmaktadır (Fig. 6: II).

Bölgesel dağılım alanlarına göre yapılan değerlendirmede, Karadeniz eserlerinde belirgin halka formunu veren gövde ve daha çok yelpaze görünümünde baş işleniş dikkati çekmektedir. Bu tip, Güneydoğu Avrupa idolleriyle yakınlığı gösterir. Özellikle her iki bölgeden tanınan idollerde, halka oluşturan gövde ve aynı zamanda baş işleniş açısından bu yakınlığı kurmak mümkündür. Batı Anadolu, ortası delikli yuvarlak bir gövde, belirgin bir boyun ve baş kısmının işlendiği idollerden oluşan bir tipolojik ayrımı yansıtır. Bu eserler arasında belirgin 'T' biçimi ya da tepe kısmı yuvarlatılmış olan daha çok yelpaze görünümlü örnekler görülmektedir. Güneydoğu Avrupa'da ortası delikli gövde ve baş kısmı yelpaze görünümlü eserler ile Ege dünyasından benzer halka idoller tipolojik birlikteliği ortaya koymaktadır.

Şematik idollerin antropomorfik tanımlarında, özellikle baş ve gövde işlenişine yönelik detaylar, anlamları ve işlevleri olmak üzere öne çıkan ana başlıklar, farklı yorum ve bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. Pişmiş toprak, taş, kemik ve metal gibi çeşitlilik gösteren idollerin kronolojik gelişimi, stil açısından benzerlik ve farkındalıkları bölgesel üretimlerine dayalı geleneklerin anlaşılmasını sağlamaktadır. Şematik idoller arasında oldukça stilize işleniş ve bezeme stili açısından ayrıcalıklı olan metal halka idoller, Neolitik dönemden

¹ Bu çalışmada, referans olarak kullanılan yayınların ışığında, halka idol/pendantif olarak tanımlanan metal eserlerle ilgili genel bir tipolojik ayırma gidilerek, bu ayrımların Fig. 6: I-III'te verilmesi amaçlanmıştır.

Figür 6. *Halka idollerin tipolojik ayrımı*

itibaren kaplar üzerinde bezeme stilinde görülen, mezarlarda sosyal statü, prestij ve ölüm gibi kavramlarla ilişkilendirilen ve toplumların din anlayışındaki geleneklere ait birlikteliği de yansıtan eserlerdir. Ritüel uygulamalara sembolik bir anlam kazandırdığı öngörülen halka idollerin, tanrıça kavramıyla ilişkilendirmesinde, hiç şüphesiz Alaca Höyük çift tanrıça idolleri referans oluşturmaktadır (Koşay 1951: 62, lev. CXXIX: 2; Bilgi 2012: 273, no: 782). Altın çift tanrıça idolünde baş işlenişindeki yelpaze görünüm ve üzeri delikli gövde işlenişi, halka idollerin tanımına uymaktadır.

Metal halka idollerin/pendantiflerin buluntu yerleri, coğrafi bölgeler arasında benzerlik ve farklılıklarının yanı sıra kronolojik gelişimi bir arada değerlendirildiğinde; metal endüstrisinde altın ve gümüş gibi değerli metallerin tercihi ve işçiliği öne çıkmaktadır. Bu eserleri, toplum ve dini inançlara ait sembolik kavramların belli bir geleneğe dönüştürülerek yansıtıldığı özel eşyalar olarak değerlendirmek mümkündür. Halka idoller, koruyucu anlam taşıması gibi manevi duyguları barındırmasında ve inanç kültürünün şekillenmesinde önemli bir faktör olmalıdır. Doğu-Güneydoğu Avrupa'da ve Anadolu'da mezarlardaki buluntu durumu ve Yunanistan'da ise, mağaralarda ele geçmesi, eserlere kutsal anlam yükleyen önemli ipuçlarıdır. Bu idoller hiç şüphesiz metal işçiliğinde prestij eşyalar arasında moda olarak benimsenmiş ve süsleme sanatına da uyarlanmıştır. Halka idollerin dağılım alanını belirleyen Doğu-Güneydoğu Avrupa, Ege ve Anadolu eserleri Geç Neolitik kültürden Erken Tunç Çağı'na uzanan geniş bir kronolojiyi barındırmaktadır (Berciu 1967; Makkay 1976; Maran 2000; Zimmermann 2007; Mehofer 2014; Keskin 2019). Ege dünyasında yaklaşık MÖ 5300 tarihleri, altın, gümüş ve bakırın takı sanatında işlenmesi, metalürji endüstrisinin başlangıcı açısından da ipuçları olarak yorumlanır (Martin 2023: 16). Halka idollerin kökeni ve metal eserlere yönelik değerlendirmeler, Doğu-Güneydoğu Avrupa kültürel gelişimiyle özleştirilen tasvir sanatı olarak tanımlanmıştır. Özellikle buluntu durumları, kronolojisi, altın gibi değerli metalden üretilmesi gibi öne çıkarılan faktörler, daha çok Güneydoğu Avrupa'yı referans gösteren yorumları güncel kılmıştır. Ancak Anadolu'da halka idollerin Karadeniz ve Batı Anadolu bölgelerindeki yayılım alanı, farklı metallerden işlenmiş eserlerin varlığı, tipolojik zenginliği ve dönemsel farklılıkları, gelişmiş bir teknoloji ve ikonografik zenginliği gibi ayrıcalıklarını ortaya koymaktadır. Her ne kadar eserlerin buluntu durumları, altın gibi değerli metalden işlenmesiyle ilgili teknolojik ve analiz incelemeler, Güneydoğu Avrupa odaklı yorumları öncelikli kılssa da Anadolu metalürjisini öne çıkaran ve ölü gömme geleneğinde mezar eşyaları arasındaki konumuna ve bu bağlamda toplumların gelişmiş sanat anlayışını yansıtan eserler olarak göz ardı edilemeyecek dinamikleri de vurgulamak gerekir. Özellikle Orta Anadolu'da gelişmiş bir metalürjiyi ve işçiliği destekleyen ve ikonografik zenginliğini yansıtan Alaca Höyük eserleri öncelikli referans alınabilecek kaynak olup metal endüstrisindeki kronolojik sürekliliği de göstermesi açısından anlamlıdır.

Sonuç olarak, Anadolu, Ege ve Güneydoğu Avrupa coğrafyasında denizyolu ve nehirlerin oluşturduğu rotalar, en erken yerleşim sürecinden itibaren toplumların düşünce ve fikirlerini pişmiş toprak, taş ve metal gibi hammadde üzerine yansıtma eğilimi ve bunu

zanaatkarların tasvir sanatına aktarması halka idol/pendantif grubuna giren eserlerle takip edilmektedir. Tarih Öncesi dönemlerden itibaren her dönem aktif olan bölgelerarası kültürel ve ticari etkileşim, halka idollerin yayılımında ve tipolojik değerlendirmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Başlangıçta Doğu-Güneydoğu Avrupa merkezli ve Kalkolitik dönem kültürleri üzerine yoğunlaşan tanım ve yorumlar, özellikle MÖ 3. binyıl Anadolu kökenli metal halka idolleriyle belli bir dönemin tasvir sanatıyla sınırlı kalmadığını göstermiştir. Çine-Tepecik'te halka idolün altın gibi değerli bir metalden üretilmiş olması ve prestij bir eşya niteliğini taşıması, MÖ 3. binyıl metal eserlerin kullanım sürecinin MÖ 2. binyıla aktarımında ya da taşınmasında önemli bir faktör olmalıdır. Metal halka idoller, sanata dayalı kültürler arası alışverişi ve etkileşimi olası kılmakta, aynı zamanda farklı kültür bölgelerine yönelik ikonografik birlikteliği barındırmaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında Çine-Tepecik altın idolü, ritüel anlamıyla inanç kültürüne ışık tutan bir prestij kült eşyası olarak tasvir sanatında ve bölge ikonografisinde yerini almıştır.

Teşekkür

Çine-Tepecik'te Bakanlar Kurulu Kararı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleriyle, Hacettepe Üniversitesi adına Prof. Dr. Sevinç Günel başkanlığında gerçekleştirilen kazılar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Hacettepe Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi, Türk Tarih Kurumu ve Kaltun Madencilik A. Ş. tarafından desteklenmiştir. Burada adı geçen ilgili kurumlara ve kazılarda emeği geçen kazı ekibine teşekkür ederim.

Katalog I (Fig. 3- 4)

Cinsi	: Halka idol / halka biçimli idol
Malzeme	: altın
Buluntu durumu	: açma, P/11; plankare, VIII/h; derinlik, 57.45
Ölçüler	: uzunluk, 2.32 cm; göv. çapı, 1.88 cm; delik çapı, üst, 0.46 cm / alt, 0.11 cm; kalınlık, 0.03 cm
Tabaka	: 11 ; MÖ 2. Binyıl

Kaynakça

Angeli, W. 1967

Der Depotfund von Stollhof, *Annalen des Naturhistorisches Museum Wien* 70: 491-496.

Aulsebrouk A. 2023

Recent developments in archaeometallurgical research: the Bronze Age Greek Mainland, Crete, and the Cyclades, *Archaeology in Greece 2021-2022*: 109-132.

Berciu D. 1967

Romania before Burebista, London.

Bernabo-Brea L. 1964

Poliochni. Citta preistorica nell'isola di Lemnos. I, Tavole e Atlante Roma.

Bilgi, Ö. 1984

Metall Objects from İkiztepe-Turkey, *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 6, 31-96.

- 2008

Relations between İkiztepe by the Black Sea Coast and the Aegean World Before Iron Age, *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age. Proceedings of the International Symposium, October 13th – 19th 1997, Urla-İzmir (Turkey)*. H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu ve R. Tuncel (eds.). Ankara Üniversitesi, Ankara: 109-117.

- 2012

Anadolu'dan İnsan Görüntüleri, Klasik Çağ Öncesi. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Bonga, L. A. 2013

Late Neolithic Pottery from Mainland Greece, CS. 5300-4300 B.C., A PhD Dissertation, Temple University, Philadelphia.

Boyadzhiev, K., Boyadzhiev, Y., Haleva, V., Popova, T., García-Granero, J. J., Jovanović, M., Karastoyanova, N., Russeva, V., McIlpatrick, O., De Groot, B., Sirakov, N., Mitrinova, E., Panchov, P., Petrov, V. 2023

The Late Copper Age Building B II-21 B at Tell Yunatsite, South Central Bulgaria. *Studia Praehistorica* 17: 133-216.

Caubet, A. F. 2018

Art of Human Figures, from Iberian Peninsula to the Indus, Catalogue of the exhibition held in Venice 2018-2019 on the art of anthropomorphic figures, from Spain to the Indus, 4th and 3rd millennium BC. Torino.

Demakopoulou K. 1998

Kosmimata tis Ellinikis proistorias. O neolithikós thisavrós (Κοσμήματα της Ελληνικής προϊστορίας. Ο νεολιθικός θησαυρός), Athens.

Erkanal H. 2008

Die neuen Forschungen in Bakla Tepe bei İzmir, *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age. Proceedings of the International Symposium, October 13th – 19th 1997, Urla-İzmir-Turkey*, H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, R. Tuncel (eds.). Ankara Üniversitesi, Ankara: 165-177.

Felsch, R. C. S. 1988

Das Kastro Tigani, Die spätneolithische und chalkolithische Siedlung, Philipp von Zabern: Mainz am Rhein.

Georgieva, P. 2018

Possible Approaches to Tracing the Fate of the Population of the Varna, Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI and Krivodol-Sălcuța Cultures, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC*, S. Dietz, F. Mavridis, Ž. Tankosić, T. Takaoğlu (eds.) Monographs of the Danish Institute at Athens 20. Oxford/Philadelphia: 95-106.

Günel, S. 2008

Çine-Tepecik Höyükte Bulunan Mermer İdoller, *Muhibbe Darga Armağanı*, T. Tarhan, A. Tibet ve E. Konyar (eds.). Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul: 251-260.

- 2010a

Mycenaean Cultural Impact on the Çine (Marsyas) Plain, Southwest Anatolia: the Evidence from Çine-Tepecik. *Anatolian Studies* 60: 25-49.

- 2010b

2008 Yılı Çine-Tepecik Kazıları, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, Ankara: 459-473.

- 2011

Ein Terrakotta-Modell aus Çine-Tepecik. *Istanbuler Mitteilungen* 61: 7-20.

- 2014

New Contributions regarding Prehistoric Cultures in Meander Region: Çine-Tepecik, *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th millennium BC.*, Vienna, Austria, 21-24 November, 2012. B. Horejs, M. Mehofer (eds.). Austrian Academy of Sciences Press, Wien: 83-103.

- 2015

Ein Zentrum mit interregionalen Beziehungen in Westanatolien in der Bronzezeit: Çine-Tepecik/Bronz Çağında Batı Anadolu'da Bölgelerarası Bağlantıları Gösteren Bir Merkez: Çine-Tepecik. In *Anatolien-Brücke der Kulturen. Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften*. Bonn vom 7. Bis 9 Juli 2014. Ü. Yalçın, H-D. Bienert (eds.). Grafisches Centrum Cuno GmbH & Co. KG, Bonn: 205-216.

- 2016

A New Centre of Intercultural Relations in Western Anatolia during the Late Bronze Age: Çine-Tepecik. In *Proceedings of the 9th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East (9ICAANE)*. R. A. Stucky, O. Kaelin, H-P. Mathys (eds.). Wiesbaden: 347-359.

- 2018a

The Prehistoric Culture in Çine-Tepecik and Its Contribution to the Archaeology of the Region, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC*. S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosić, T. Takaoğlu (eds.). Oxbow Books, Oxford: 539-547.

- 2018b

Die Beziehungen der ägäisch-westanatolischen Kulturen im 2. Jt.v. Chr., *Anatolian Metal VIII, Eliten-Handwerk-Prestigegüter*. Ü. Yalçın (ed.). Druckhaus Köthen GmbH & Co. KG, Bochum: 157-167.

- 2019a

Batı Anadolu-Ege İlişkilerinin Çine-Tepecik Merkezine Yansımaları, *Anadolu, Kültürlerin Bağlantısı. Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler / Connecting Cultures. Trade and Interconnections in the Ancient Near East from the Beginning until the End of the Roman Period*. V. Şahoglu, M. Şevketoğlu, Y. H. Erbil (eds.). Ankara Üniversitesi, Ankara: 187-204.

- 2019b

Çine-Tepecik Kilia Tipi Figürinleri, *Uğur Silistreli Anı Kitabı: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yazılar / In Memoriam Uğur Silistreli: Studies on Anatolian Archaeology*. F. Kulakoğlu, T. Yıldırım, T. Sipahi, V. Şahoğlu, H. L. Keskin (eds.). Ankara Üniversitesi, Ankara: 149-158.

- 2020a

Karia Bölgesi'nin Kentleşme Sürecinde Çine-Tepecik Höyüğü/The Process of Urbanization in Caria in Light of Çine-Tepecik Mound. *Karialılar Denizcilerden Kent Kuruculara / The Carians from Seafarers to City Builders*. O. C. Henry, A. Belgin-Henry (eds.). Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul: 28-41.

- 2020b

Çine-Tepecik Tasvir Sanatında 'Boğa Kültü' Yansımaları, *Metallurgica Anatolica, Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstag / Ünsal Yalçın 65. Yaşgünü Armağan Kitabı*. H. Gönül Yalçın, O. Stegemeier (eds.). Bochum: 163-170.

- 2025

Ege Arkeolojisinde Yeni Keşifler ve Yaklaşımlar: Çine-Tepecik Höyüğü. *Geleceğe Miras Türk Arkeolojisinin Altın Çağı I*, A. Engin, K. Özçelik, Ş. S. Çokay Kepçe, V. M. Tekinalp, F. Yıldırım, M. Özturan (eds.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını. Ankara: 163-188.

Ivanov, I., Avramova, M. 2000

Varna Necropolis. The Dawn of European Civilization, Sofia.

Joukowsky, M. S. 1986

Prehistoric Aphrodisias. An Account of the Excavations and Artefact Studies. Vol. I-II. Brown University, Providence.

Keskin L. 2008

Ring Idols of Bakla Tepe: the distribution of this type in Anatolia with particular references to the Aegean and the Balkans, *SOMA 2005, Proceedings of the IX Symposium on Mediterranean Archaeology*, Italy, Chieti, 24-26 February 2005. O. Menozzi, M. L. Di Marzio, D. Fossataro (eds.). BAR International Series 1739, Oxford: 87-95.

- 2011a

MÖ 3. Bin'de Batı Anadolu Sahil Kesimi Maden İşçiliği, *Karşıdan Karşıya. MÖ 3. Bin'de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu*. V. Şahoğlu, P. Sotirakopoulou (eds.), Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul: 144-152.

- 2011b

Anadolu'da Ele Geçen Halka İdoller: Tipolojik ve Kronolojik Bir Değerlendirme, *Anadolu / Anatolia* 37: 195-222.

- 2019

Simgeden Anlama: Ortak bir Dilin Unsuru Olarak Halka İdoller, *Arkeoloji'de Ritüel ve Toplum*, TAS 5, Ç. Atakuman (ed.). İstanbul: Ege Yayınları: 227-250.

Koşay H. Z. 1951

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı. 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere ait ilk Rapor. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Kyparissi-Apostolika, N. 2005

Tracing symbols of life and symbols of death in Neolithic archaeological contexts, *Documenta Praehistorica* 32: 133-144.

- 2008

Some Finds of Balkan (or Anatolian) Type in the Neolithic Deposit of Theopetra Cave, Thessaly, *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age. Proceedings of the International Symposium, October 13th - 19th 1997, Urla-İzmir (Turkey)*. H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, R. Tuncel (eds.). Ankara Üniversitesi, Ankara: 301-307.

Laffineur, R. 2008

Aspects of Early Bronze Age Jewellery in the Aegean, *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age. Proceedings of the International Symposium, October 13th - 19th 1997, Urla-İzmir (Turkey)*. H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, R. Tuncel (eds.). Ankara Üniversitesi, Ankara: 323-332.

Leusch, V., Armbruster, B., Pernicka, E., Slavcev, V. 2015

On the Invention of Gold Metallurgy: The Gold Objects from the Varna I Cemetery (Bulgaria)- Technological Consequence and Inventive Creativity. *Cambridge Archaeological Journal*: 353-376.

Lichardus, J. 1991

Das Gräberfeld von Varna im Rahmen des Totenrituals des Kodzadermen-Gumelnița- Karanovo VI – Komplexes, *Die Kupferzeit als historische Epoche (Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.-13.11.1988)*. J. Lichardus (ed.). Dr Rudolf Habelt, Bonn: 167-94.

Lichter, C. 2008

Varna und Ikiztepe - Überlegungen zu zwei Fundplätzen am Schwarzen Meer, *The Varna Eneolithic Necropolis and Problems in Prehistory in Southeast Europe. Studia in Memoriam Ivani Ivanov*, Acta Musei Varnaensis 6. V. Slavčev (ed.). Varna: 177-194.

Makkay J. 1976

Problems Concerning Copper Age Chronology in the Carpatian Basin. Copper Age Gold Pendants and Gold Discs in Central and South-East Europe. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 28: 251-300.

Maran, J. 2000

Das Ägäische Chalkolithikum und das Erste Silber in Europa, *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien und des Ägäischen Bereiches. Festschrift für Baki Ögün zum 75. Geburtstag*, C. Işık (ed.). R. Habelt, Bonn: 179-193.

- 2021

Attica and the Origins of Silver Metallurgy in the Aegean and the Carpatho-Balkan Zone Attica and the Origins of Silver Metallurgy in the Aegean and the Carpatho-Balkan Zone, *Sidelights on Greek Antiquity. Archaeological and Epigraphical Essays in Honour of Vasileios Petrakos*, K. Kalogeropoulos, D. Vassilikou, M. Tiverios (eds.). Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston: 197-225.

Martin, V. 2021

Expérimenter le Travail du Cuivre au Néolithique Egéen: La Fabrication des "Ring-Idols" (6 Ème-4 Ème Millénaires Av. NÈ.) Expérimentons la Protohistoire, Dialogues Interdisciplinaires *Bulletin de l'APERA*. V. Martin (ed.). Paris.

- 2023

Metal "Ring Idols": a Material Approach to Metalworking in the Aegean Neolithic. *Symposium Egejskie Papers in Aegean Archaeology* 4, Faculty of Archaeology University of Warsaw, Brepols: 13-27.

Maxwell I, V., Sampson, A., Skarpelis, N., Ellam, R. M. 2018

An Archaeological and Archaeometric Analysis of Early Metals from Ftelia, Mykonos, *Ftelia on Mykonos. Neolithic Networks in the Southern Aegean Basin*, Vol. II, A. Sampson, T. Tsourouni (eds.). Athens: 153-186.

Mehofer M. 2014

Metallurgy during the Chalcolithic and the Beginning of the Early Bronze Age in Western Anatolia, *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC?*, JSTOR. B. Horejs, M. Mehofer (eds.). Austrian Academy of Sciences Press, Wien: 463-490.

Mina, M. 2013

Anthropomorphic Figurines from the Neolithic and Early Bronze Age Aegean. Gender Dynamics and Implications for the Understanding of Aegean Prehistory, Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy University College London, ProQuest LLC, London.

Müller-Karpe, H. 1974

Handbuch der Vorgeschichte. Dritter Teilband Kupferzeit, München.

Otto, B. 1985

Die verzierte Keramik der Sesklo-und Diminikultur Thessaliens. Philipp von Zabern: Mainz am Rhein.

Papathanassopoulos G.A. 2011

To Neolithikó Diró: Spilaio Alepótrypa (Το Νεολιθικό Διρό: Σπή- λαιο Αλεπότρυπα), Athens.

Pernicka E. 2014

The Development of Metallurgy in Western Anatolia, the Aegean and Southeastern Europe before Troy, *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC?*, JSTOR, B. Horejs, M. Mehofer (eds.). Austrian Academy of Sciences Press, Wien: 447-461.

Rudolph W. 1978

A Note on Chalcolithic–Early Bronze Age Jewelry. *Indiana University Art Museum Bulletin* 1: 6–21.

Schliemann, H. 1885

Ilios. Ville et Pays des Troyens. Resultat des Fouilles sur l'emplacement de Troie et des explorations faites en Troade de 1871 a 1882. Paris.

Skafida, E. 2008

Symbols from the Aegean World: The Case of Late Neolithic Figurines and House Models from Thessaly, *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age. Proceedings of the International Symposium, October 13th - 19th 1997, Urla-İzmir (Turkey)*. H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, R. Tuncel (eds.), Ankara Üniversitesi, Ankara: 517-532.

Slavchev, V. 2010

The Varna Eneolithic Cemetery in the Context of the Late Copper Age in the East Balkans, *The Lost World of Old Europe: The Danube Valley, 5000-3500 BC*. D. W. Anthony, J. Y. Chi (eds.). Princeton University Press, Princeton: 192-210.

Todorova, H., 1999

Die Anfänge der Metallurgie an der westlichen Schwarzmeerküste, *The Beginnings of Metallurgy: Proceedings of the International Conference, Bochum 1995*. A. Hauptmann, E. Pernicka, T. Rehren, Ü. Yalçın (eds.). Deutsches Bergbaumuseum, Bochum: 237-246.

Waldbaum J. C. 1983

Metalwork from Sardis. The Finds through 1974, Cambridge.

Zimmermann T. 2007

Anatolia and the Balkans, Once Again – Ring-Shaped Idols from Western Asia and a Critical Reassessment of Some ‘Early Bronze Age’ Items from İkiztepe, Turkey. *Oxford Journal of Archaeology* 26 (1). 25-33.